

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 28/2 (Aralık / December 2023), 137-152

Avrupa Müslüman Kültürünün Oluşumunda İslam Okullarının Rolü ve Euro İslam'ın İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Hollanda-Arnhem Örneği)

The Role of Islamic Schools in the Formation of European Muslim Culture and an Evaluation on the Possibility of Euro Islam (The Case of Netherlands-Arnhem)

Hasan GÖKMEN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of National Education, Elazığ, /Türkiye

hasangokmen23@gmail.com ORCID: 0000-0002-6267-6968

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Ağustos/August 2023 Kabul Tarihi / Date Accepted: 1 Kasım/November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2023 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as

Gökmen, Hasan."Avrupa Müslüman Kültürünün Oluşumunda İslam Okullarının Rolü ve Euro İslam'ın İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Hollanda-Arnhem Örneği)". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2023), 137-152.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1349428

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hasan Gökmen).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

The Role of Islamic Schools in the Formation of European Muslim Culture and an Evaluation on the Possibility of Euro Islam (The Case of Netherlands-Arnhem)

Abstract: The presence of Muslim appeared by post- colonial migration in Europe has begun to rise gradually and instinctively since 1960. Especially after the World War II, the Muslim population in Europe increased even more with the supply of labor force in Europe from countries with a predominantly Muslim community. Today, the population of immigrant muslims exceeding is 15 million has faced many problems such as political, socio-cultural and economic and this situation still remains up to date. Behind all these problems, it is alleged that the significant integration problems occur and that there are also significant ethnic and religious identity in front of the integration problems. The debates of Euro-Islam started in the 1900's at this point are seen as a solution to the adaptation and integration problems of Muslim immigrants around the concept of "Euro-Islam". In this sense, the works of Bassam Tibi, a German citizen of Syrian origin, and Tarik Ramazan, a Swiss citizen of Egyptian origin, can be given as examples of these discussions. Although Tibi and Ramazan approached the concept of Euro-Islam from different perspectives, they both claimed that the religious understanding brought by Muslims in Europe from their countries of origin constitutes a problem in terms of adaptation to European socio-cultural life. These discussions are not only within the framework of the definition of the religious understanding of Muslims living in Europe, but also in the field of theology in terms of religious principles. In our country, these debates have been discussed both from the perspective of sociology and in the field of theology. Religion is an important factor in the integration processes of individuals and societies. It is a fact that individuals are affected by integration processes to the extent that they affect their integration into society. However, revealing the size and interaction points of these mutual interactions is an important element in the explanation of the phenomenon. The study attempts to describe the interaction of different socio-cultural conditions in Europe in the religious understanding and lives of Muslims. In this sense, it aimed to add a different meaning to the concept of Euro-Islam by evaluating it within the framework of these discussions. In this context, it reveals the role of Islamic schools in the religious understanding and life of the Muslim community living in Europe. On the other hand, the study discussed whether the concept of Euro-Islam has a social counterpart, different from evaluating the product of a political project. In this context, the study takes as a problem whether the religious understandings of European Muslims differ. In addition, we tried to reveal whether the differing areas were due to the differentiation of the principles existing in the basic sources of religion, as Tibi revealed, or to the difference of approach brought by socio-cultural life within the framework of the concept of "Anatolian Islam". Religious education processes, which are an important element in the integration of the European Muslim community and in the construction of its religious understanding, constitute the other focus of the study. The European Muslim community has been conducting religious education and training with traditional methods for a long time. Mosque associations occupied an important place in the conduct of this education. In particular, the fact that mosque officials come from the country of origin has been seen as a relatively disadvantageous situation in the European socio-cultural environment where both social and religious living conditions differ. At the same time, the diversity of mosque associations in terms of religious interpretations makes it difficult to put forward a homogeneous religious approach. Islamic schools appear to be an important factor in the formation and integration of European Muslims' religious identities. It is evaluated that this education, which is given by educators trained in the dominant socio-cultural life, using modern education and training tools, has an important role in the formation of European Muslim culture. The study collected data on the administrators, teachers and parents of the Ibn-i Sina Islamic School operating in Arnhem, the Netherlands, through in-depth interviews within the framework of a qualitative research design. In the analysis of qualitative

data, the descriptive technique was used and the themes were revealed in the light of the inductive method. Education is considered as an important factor in the formation of European Muslim culture. It is more appropriate to use the concept of European Muslim culture instead of using expressions such as or Euro-Islam. It has been concluded that in parallel with the interaction of European socio-cultural life and the requirements of social priorities, Muslim immigrants create differences in the religious life culture. It has been evaluated that these differentiations manifest themselves not as a homogeneous Muslim culture, but also as a defensive, reactive understanding in which religion is instrumentalized.

Keywords; Sociology of Religion, Euro-Islam, European Islam Culture , Integration, The school of Islam.

Avrupa Müslüman Kültürünün Oluşumunda İslam Okullarının Rolü ve Euro İslam'ın İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme (Hollanda-Arnhem Örneği)

Öz: Avrupa'da sömürgecilik sonrası göçlerle kendini gösteren Müslüman varlığı, 1960 yılından itibaren işgücü ihtiyacıyla giderek yükselmeye başlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki iş gücü ihtiyacının Müslüman toplumun ağırlıklı olduğu ülkelerden temin edilmesiyle Avrupa'daki Müslüman nüfus daha da artmıştır. Günümüzde 15 milyonu aştığı görülen Müslüman göçmen nüfus, Avrupa sosyokültürel, ekonomik ve politik birçok problemle karşı karşıyadır. Tüm bu problemlerin arkasında önemli ölçüde entegrasyon sorununun yattığı ve entegrasyon sorununun önünde de önemli ölçüde etnik-kültürel ve dini kimliklerin olduğu ileri sürülmektedir. Bu noktada 1990'lı yıllarda başlayan "Euro-İslam" tartışmaları, Müslüman göçmenlerin uyum, bütünlüşme sorunlarının bir çözüm yolu olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlamda Suriye kökenli Alman vatandaşı Bassam Tibi ve Mısır kökenli İsviçre vatandaşı Tarık Ramazan'ın çalışmaları bu tartışmalara örnek olarak gösterilebilir. Tibi ve Ramazan Euro-İslam kavramını ele alırken farklı perspektiflerden yaklaşmış olsalar da her ikisi de genel anlamda Avrupa'daki Müslümanların köken ülkelerinden getirdikleri dini anlayışlarının Avrupa sosyokültürel yaşamına uyum açısından bir sorun teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu tartışmalar yalnız Avrupa'da yaşamakta olan Müslümanların dini anlayışlarının tanımlanması çerçevesinde kalmamış, dini ilkeler açısından ilahiyat alanı üzerinden de tartışılmıştır. Ülkemizde de bu tartışmalar hem sosyoloji perspektifinden hem de ilahiyat sahasında ele alınmıştır. Din, bireylerin ve toplumların entegrasyon süreçlerinde önemli bir faktördür. Bireylerin topluma entegre olmalarını etkilediği ölçüde, entegrasyon süreçlerinden de etkilenmekte olduğu bir gerçektir. Ancak karşılıklı bu etkileşim süreçlerinin boyutu ve etkileşim noktalarının ortaya konulması olgunun açıklanmasında önemli bir unsurdur. Çalışma, Avrupa'daki farklı sosyokültürel şartların Müslümanların dini anlayış ve yaşamlarındaki etkileşimi betimlemek çabasıdır. Bu anlamda Euro-İslam kavramını bu tartışmalar çerçevesinde değerlendirerek kavrama farklı bir anlam katma amacını gütmüştür. Bu çerçevede Avrupa'da yaşayan Müslüman toplumun dini anlayış ve yaşantılarında İslam okullarının rolünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan çalışma Euro-İslam kavramını siyasi, politik bir proje mahsulü değerlendirmeden farklı olarak toplumsal bir karşılığının olup olmadığını tartışmıştır. Bu bağlamda çalışma, Avrupa Müslümanların dini anlayışlarının farklılaşp farklılaşmadığını problem olarak ele almaktadır. Ayrıca farklılaşan alanların Tibi'nin ortaya koyduğu gibi dinin temel kaynaklarında var olan ilkelerin farklılaşması şeklinde mi yoksa "Anadolu İslam'ı" kavramı çerçevesinde sosyokültürel yaşamın getirdiği yaklaşım farklılığından mı ileri geldiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Avrupa Müslüman toplumun gerek entegrasyonunda gerek dini anlayışının inşasında önemli bir unsur olan dini eğitim süreçleri çalışmanın diğer odağını oluşturmaktadır. Avrupalı Müslüman topluluk uzun süredir dini eğitim ve öğretimini geleneksel yöntemler ile yürütmektedir. Cami dernekleri bu eğitimin yürütülmesinde önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle cami görevlilerinin köken ülkeden geliyor olması hem toplumsal hem de dini yaşam şartların farklılaştığı Avrupa sosyokültürel ortamında nispeten dezavantaj bir durum olarak görülmüştür. Aynı

zamanda cami derneklerinin de kendi içerisinde dini yorumlar açısından çeşitlenmesi, homojen dini bir yaklaşımın ortaya konulmasını güçleştirmektedir. Bu anlamda İslam okulları Avrupalı Müslümanların dini kimliklerinin oluşumunda ve de entegrasyonunda önemli bir faktör olarak belirmektedir. Modern eğitim ve öğretim araçlarının kullanıldığı, hâkim sosyokültürel yaşamın içerisinde yetişmiş eğitimciler tarafından verilen bu eğitimin Avrupa Müslüman kültürünün oluşumunda önemli bir payı olduğu değerlendirilmektedir. Çalışma, Hollanda'nın Arnhem şehrinde faaliyet yürüten İbn-i Sina İslam Okulu yönetici, öğretmen ve velileri üzerinde, nitel araştırma deseni çerçevesinde derinlemesine görüşmeler suretiyle veriler toplamıştır. Nitel verilerin analizinde betimleme tekniği kullanılmış olup tümevarım yöntem ışığında temalar ortaya konulmuştur. Çalışma Avrupa Müslüman kültürünün oluşumunda eğitimi önemli bir faktör olarak değerlendirmektedir. Euro-İslam kavramı veya Avrupa-İslam'ı gibi ifadelerin kullanılması yerine Avrupa Müslüman kültürü kavramının kullanılmasının daha doğru olduğu; Avrupa sosyokültürel yaşamının etkileşimi ve toplumsal önceliklerinin gerektirdiklerine paralel olarak, Müslüman göçmenlerin dini yaşam kültüründe farklılıklar yarattığı sonucuna varılmıştır. Bu farklılaşmaların homojen bir Müslüman kültürü olarak değil, kimi zaman savunmacı, tepkisel ve araçsallaştırılmış bir anlayış biçiminde de kendini gösterdiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Euro-İslam, Avrupa Müslüman kültürü, Entegrasyon, İslam Okulları

Giriş

Müslüman göçmenler, Avrupa'ya sömürgecilik sonrası göçler dışında, önemli oranda 1960 sonrası iş gücü bağlamında gerçekleşen göçler neticesinde varlık göstermeye başlamışlardır (Kirman, 2010: 21). 50 yılı aşmış bu süre zarfında Müslüman göçmenler birçok sosyopolitik ve ekonomik problemlerle mücadele etmiş ve hala bu problemlerin birçoğu da güncelliğini korumaktadır. Özellikle son yıllarda dini inanç boyutunda olmak üzere göçmen Müslümanların Avrupa'daki varlıkları birçok sorunun kaynağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda Müslüman göçmenlerin Avrupa sosyokültürel hayatında, Avrupa İslam'ı veya Euro İslam tartışmaları önem kazanmaktadır. Kavram ilk olarak 1990 yıllarında Suriye kökenli Alman vatandaşı Bassam Tibi tarafından gündeme getirilmiş, Tarık Ramazan gibi düşünürler de başta olmak üzere birçok düşünür tarafından Avrupa'da yaşayan Müslüman göçmenlerin "İslam anlayışlarının" tanımlanması anlamında tartışılmıştır. Yapılan çalışmalar iki boyutta incelenebilir: Birincisi, temelde bir beklenti şeklinde, Avrupa'da yaşamakta olan Müslümanların İslam anlayışlarının Avrupalı kimliğine, değer ve normlarına uyum sağlaması gerektiği bağlamında yapılan tartışmalar (Tibi, 2004: 47-79). İkinci tür tartışmalar ise, kavramın politik bir yaklaşım ile bir "proje" olarak değerlendirilmesidir. Bu iki yaklaşımın da Avrupa'da yaşayan Müslümanların İslam kültürünü tanımlamak noktasında bilimsel bir bakış açısı içermediklerini söyleyebiliriz. Bu bağlamda çalışma bu tartışmalardan farklı olarak "Avrupa Müslüman kültürü" kavramını ortaya atmakta, yapılan saha çalışmaları ve gözlemleri neticesinde Avrupalı Müslümanları dini anlayışlarının farklılaşmasının toplumsal yaşamın bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda Euro-İslam kavramı etrafında yapılan tartışmalarda ortaya konulan "ılımlı İslam" algısı da "Avrupa Müslüman kültürünü" yansıtmakta yeterli görülmemiştir. Nitekim göçmen Müslümanların İslam anlayışlarının Avrupa sosyopolitik ve ekonomik tazyikleri neticesinde özellikle üçüncü nesil göçmen gruplar arasında daha savunmacı, tepkisel ve araçsallaştırılmış bir yapı arz ettiği değerlendirilmiştir. 2005 yılında Fransa banliyölerinde baş gösteren isyanlar ve bazı terör örgütlerine Avrupa'dan gelen yüksek katılım bu duruma örnek gösterilebilir. Diğer taraftan bu çalışma Avrupa İslam'ı veya Euro İslam kavramını inanç ve ibadetler noktasında İslam'a farklı sıfatlar ekleyerek İslam'ın çeşitlendirilmesi anlamına gelecek bir yaklaşımla hareket etmemekte, göçmenlerin yaşadıkları sosyo-kültürel ortamdan kaynaklı dinsel deneyim ve tutumları bağlamında Avrupa Müslüman kültürü anlamında bir tanımlama yapmaktadır.

Avrupa'daki Müslüman göçmenlerin İslam anlayışlarının farklılık arz edip etmedikleri probleminden hareketle Hollanda'da eğitim veren İslam okullarının eğitim ve öğretim faaliyetleri dikkate alınarak, göçmen gruplarla nitel araştırma yöntemi ışığında derinlemesine görüşmeler suretiyle çalışma ortaya konulmuştur. Hollanda Arnhem şehri ve ağırlıklı olarak Müslüman Türk gruplarının yaşadığı yerleşimler dikkate alınmış olması çalışmamızın sınırlılıklarındandır. Çalışma neticesinde Avrupa Müslüman Göçmen grupların farklı coğrafyadaki Müslüman gruplardan dini anlayışları noktasında kısmen farklılaştığı sonucuna varılmıştır. Bu farklılaşmanın Avrupa sosyokültürel ve ekonomik farklılıklarından kaynaklandığı, Avrupa'nın toplumsal hayatındaki gündem ve önceliklerden etkilendiği değerlendirilmiştir.

1. Kavram Olarak Euro İslam veya Avrupa Müslüman Kültürü

Bir olay veya olgu üzerinde tartışmak ve değerlendirmeler yapabilmek için öncelikle olgunun tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Avrupa İslam anlayışının farklılaşması anlamında kullanılan Euro-İslam veya Avrupa İslam'ı kavramı etrafında yapılan tanımlamalara baktığımızda: İslam inanç sisteminin Batı normları, kültürel kodları doğrultusunda yorumlanması, "Avrupa özelindeki İslam temelli oluşumların, Batı merkezli ve Batılı tarzda, şekillendirilmesi (Subaşı, 2008: 121), "kültürel bakımdan, modernitenin vatandaşlık kültürüne uyarlanmış hali" (Tibi, 2004: 59), "temel inançlar dışında Avrupa kültür yaşamına getirilen içtihatlar" (Ramazan, 2005: 220) şeklinde farklı yaklaşımların otaya konulduğu görülmektedir. Avrupa İslam'ı veya Euro-İslam kavramı tanımlanırken daha çok siyasi bir algı çerçevesinde, ideolojik bakış açıları doğrultusunda değerlendirmeler yapılmakta; Euro İslam kavramına yapılan eleştirilerin de daha ziyade siyasi saiklerden hareketle oraya konulduğu görülmüştür. Bu durum konunun sağlıklı değerlendirilmesinin önünde önemli bir engeldir. Bu çalışma Euro-İslam kavramını ele alırken yapılan bu değerlendirmelerden uzak, tartışmalara olumlu ya da olumsuz bir anlam yüklemeyen, bilimsel kabuller çerçevesinde Avrupa'da yaşayan Müslüman göçmenlerin dini yaşam anlayışlarında bir farklılık gözlenip gözlenmediğini ortaya koymaya çabalamıştır. Çalışmada Euro İslam kavramı toplumsal bir olgu ve Müslüman göçmenlerin dini yaşamlarındaki farklılaşma olarak kabul edilmiştir. Bu noktada şu sorulara cevap üretilmiştir, Euro- İslam'ın Toplumsal bir karşılığı var mıdır? Böyle bir anlayıştan söz edilebilir mi? Yoksa "Euro-İslam" olması arzulanan, talep edilen bir anlayış mıdır? Genelde yapılan tartışmalara bakıldığında (Tibi, 2004: 47-79, Ramazan, 2005: 238) Müslüman göçmen gruplara yapılan eleştiriler doğrultusunda, Avrupa'da yaşayan Müslümanların böyle bir İslam anlayışına sahip olması arzulanan bir durum gibi görünmektedir. Bu bilimsel bir yaklaşım değil toplumsal bir tasarım, siyasi ve politik bir tutumdur. Ayrıca Avrupa İslam'ı tartışmalarına dini-sosyolojik bir perspektiften değil daha çok Avrupa hükümetlerinin siyasi-politik bir stratejisi ve asimilasyon projesi olarak değerlendirmeler de yapılmaktadır (Subaşı, 2012: 4). Avrupa İslam'ı kavramını kimlik eksenli okumaları sorunlu bulduğumuzu söylemeliyiz. Bu bağlamda Avrupa İslam'ı anlayışında Avrupalı Müslümanların İslam toplumlarından, aidiyet ve kültürel benlik konularında ayrıştığı, ayrışacağı düşüncesi (Subaşı, 2008: 122) diğer muhtelif Müslüman coğrafyalardaki İslam anlayışları içinde de söylenmelidir. Hâlbuki farklı İslam yorumlarının geliştiği coğrafyalarda (Anadolu İslam yorumu, Arap İslam yorumu, Hint Müslümanları vb.) bu yönlü aidiyet ve referans bağlamında bir ayrışmadan söz etmek pek olanaklı değildir. Bu anlayış farklılıklarının coğrafi ve sosyolojik problemlere karşı geliştirilen içtihadi bir bakış açısı olarak okunması konuyu daha sağlıklı değerlendirmemize olanak taniyacaktır. Avrupa İslam yorumuna getirdiğimiz tanım da bu coğrafyanın kendine has sosyokültürel meselelerine Müslümanların kaynakları ekseninde içtihadi bir çözüm üretmeleri, "Avrupalı Müslüman kültürünün" oluşumu süreci olarak değerlendirmekteyiz. Bu problemlere Avrupa'da yaşamakta olan Müslüman toplumun yaşadıkları coğrafyaya has sorunlardan ve

sosyokültürel ortamına duyarlı bir İslam anlayışının imkânından söz edilebileceği kanaatindeyiz. Avrupa İslam anlayışını Avrupa'daki Müslüman toplumun Batı toplumsal yaşamına yabancı kalmadan kimliğini yeniden inşa ederek, hayal ile gerçek arasındaki kopuşlardan sakınarak özel ve kamusal alan içinde yeni bir mekân oluşturma çabası olarak görmek gereklidir. Dinin uyumlaşmanın önünde en önemli engel olarak görülmesi yaptığımız bu değerlendirmeleri tartışmalı kılmaktadır. Çünkü dinin kutsal nitelikli algısı aynı zamanda dokunulmaz ve değiştirilemez bir algı da yaratmaktadır. Diğer taraftan din, göçmen grupların kendilerini ifade etmekte ve konumlandırmakta önemli bir kimlik unsuru olarak görülmesi bu itirazları güçlendirmektedir. Fakat bu okumaların tersine farklı bir bakış açısı da geliştirilebilir; din entegrasyonunun önünde engel olmanın aksine uyumu ve katılımı kolaylaştırıcı bir unsurdur. Nitekim din genel ahlak ilkelerini benimseyen, adaleti emreden, insan hak ve özgürlüklerini koruma altına alan, iyilik ve hayır konusunda yarışmayı tavsiye eden toplumsal birlik ve beraberliği toplumun önemli ilkesi olarak kabul eden değerler bütünüdür. Bu değerler bütünü kabul eden ve hayatına yansıtan bireylerin toplum ile uyum ve birlikteliği daha sağlıklı olacaktır (Ramazan, 2005: 216). Ancak bu uyumun tek taraflı olarak gerçekleştirilebileceğini beklemek pek doğru olmayacağı gibi pek mümkün de görülmemekte. Günümüzde Avrupa toplumlarının İslam ve Müslümanlara karşı tutumları ve politikaları düşünüldüğünde bütünleşme isteklerinin ve imkânlarının giderek azaldığını söyleyebiliriz. Müslümanların Avrupa sosyokültürel yaşamında var olma isteği, Avrupa toplumları tarafından da kabul görmesi ve İslam'a bir alan açılması Avrupa'da Müslüman bir kültürün belirginleşeceğini söyleyebiliriz. Aksi takdirde -ki şuan hemen hemen yaşanan da budur- Müslüman toplumlarda İslam dini Avrupa sosyokültürel yaşamına karşı araçsallaştırılmış, çatışma ve gerilimlerin bir aracı olacaktır. Burada hemen şuna açıklık getirmek gerekir; Euro İslam denilince "ılımlı" bir İslam algısı ortaya konulmakta veya böyle olması arzulanan bir anlayış olarak görülmektedir (Tibi, 2004: 59). Bu yaklaşımın Avrupa Müslüman kültürünü tanımlamada yeterli olmadığını söylemeliyiz. Nitekim böyle bir İslam anlayışının imkânından bahsederken çıkış noktamız Avrupa'nın sosyokültürel ve ekonomik yaşamının ortaya koyduğu problemler karşısında Müslümanların yeni bir anlayış geliştirmekte olduğudur. Bu da konjonktürel olarak kimi yönleriyle daha sert ve tepkisel bir İslam anlayışının, kimi zaman da İslam coğrafyalarına nispetle daha hoşgörülü ve daha pragmatist bir anlayışın oluşmakta olduğudur. Bu durumun yine yaşadıkları toplum ve coğrafyanın şartlarından kaynaklandığını yaptığımız Avrupa gezilerinde gözlemlemekteyiz. Bu farklılaşmanın oldukça yeni olduğunu söyleyebiliriz. Müslümanların bu coğrafyada bir topluluk olarak özgül varlıklarının hissedilişi daha birkaç on yıl kadar iken, bir geleneğin, yeni bir yaklaşımın oluşması açısından önemli bir süreye ihtiyaç olduğu inkâr edilemez.

Avrupa İslam anlayışı, Euro-İslam veya Avrupa Müslüman kültürü şeklinde ifade edilen çalışmalar dikkate alındığında genel yaklaşım entegrasyon problemiyle birlikte düşünülen ve genelde göçmen grupların Avrupa sosyokültürel hayatına entegre olmasıyla İslam anlayışının da farklılaşacağı kanaati hakimdir (Kaya, 2016: 191). Bunun yanında Avrupalı Müslümanlar kavramıyla en etkili söylem geliştiren Tarık Ramazan: Müslümanların Kur'an'da ifade edilen (8/72) Müslümanların antlaşmalarına uymaları emrini, göçmen Müslümanların Avrupa vatandaşlık sözleşmeleri çerçevesinde değerlendirmeleri suretiyle Avrupa sosyo-kültürel yaşamına "vicdani ret" dışında uymalarını bir dini zorunluluk olarak değerlendirmektedir (Ramazan, 2005: 209). Bu görüşünü Kur'an'daki peygamber kıssalarıyla ve İslam "Âlimlerinin" içtihadleriyle desteklemektedir. Örneğin İbraniler daha önce Mısır'da azınlık iken, Firavun döneminde Kur'an ifadesiyle "ehl" (oranın halkı) olduysalar göçmenlerin de Daru'l Harp tanımlamasından bir müddet sonra şartların oluşmasıyla Avrupa'nın birer unsuru, parçası olacakları görüşünü ortaya koymaktadır. Ramazan, Müslümanların Avrupa'da anayasal ve yasal görev ve sorumluluklarını bir Müslümanın ahdine sadık kalması hükmünden yola çıkarak yerine getirmesi, ancak inanç ve ahlaki değerlerine ters olarak değerlendirdiği konularda "vicdan hükmü" ilkesi gereği kabul

etmedikleri olayları ret edebilmesi değerlendirmesiyle Avrupa toplumları ile Müslümanlar arasındaki uyumsuzluğu gidermeye çalışmıştır (Ramazan, 2005: 220-227). Bu değerlendirmelerin bir kısmına katılmakla birlikte, örneğin Avrupa Müslümanların kendine ait birer “fıkıhlarının” oluşması gerektiği fikri bizim de dile getirdiğimiz bir yaklaşımdır. Ancak Ramazan’ın tarihi olayların ve Kur’an ayetlerinin bağlamını çok dikkate almadan tarihi süreçlerdeki farklılıkları eşitleyerek bir çıkarıma gitmiş olması yanlış çıkarımların meydana gelmesine neden olabilmektedir. Euro-İslam kavramının 1990’lı yıllarda ilk kullanan olarak Suriye asıllı Alman vatandaşı Bassam Tibi ise İslam’ın dünya çapında farklı tezahürlere ve farklı bakış açılarına sahip olduğunu ortaya koyarak: “Avro-İslam kavramıyla hedeflenen şey, hem Müslüman göçmenler hem de Avrupa toplumları tarafından kabul edilebilir, Avrupalı sekülerlik ve bireysel vatandaşlık fikirlerini modern seküler demokrasi çerçevesine oturtabilecek liberal bir İslam çeşidi sağlamaktır” şeklinde tanımlamaya gitmiştir (Tibi, 2004: 59). Görüldüğü gibi Tibi burada toplumsal bir olgudan bahsetmemekte, neredeyse olmasını gerekli gördüğü bir anlayışın talebini dile getirmektedir. Bu durum toplumsal bir tasarım olarak, bilimsel bir yaklaşım değildir. Çalışmada ise Avrupa Müslüman göçmenlerin toplumsal dinamiklerden kaynaklı İslam kültüründe (yaşantısında) bir farklılaşmanın var olup olmadığı noktasına yoğunlaşmış ve bu farklılaşma da İslam eğitiminin etkisi dikkate alınmıştır. Diğer taraftan bu farklılaşmalar Tibi ve Ramazan’ın ifadelerinde de ortaya koydukları gibi Avrupa toplumlarının her zaman hoşuna gidecek bir farklılaşma olmadığı, kimi zaman tepkisel, araçsallaşmış “sert” bir yorum olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Tibi’nin Senegal’i ziyareti esnasında orada gördüğü İslam’ın alışagelen Ortadoğu İslam anlayışından farklı olduğunu, Senegallilerin de “*Mais c'est africain, c'est din değil, c'est islami İslam*” (Ama bu Afrika, bizim dinimiz, bizim İslamımız) dediklerini aktararak, her sosyo-kültürel yapının kendi İslam anlayışını ürettiğini ortaya koymaktadır. (URL-1) Böylece Tibi Avrupalı Müslümanların inançlarından ödün vermeden Avrupa toplumuna tam olarak entegre olabileceklerini dile getirmektedir. Ancak Tibi’nin Euro-İslam kavramını biraz daha irdelediğimizde görülen dinin itikâdi olarak nitelendirilen ilkeleri ve ritüelleri dışında bulunan tüm Kur’an nasları bir kültür ürünü olduğudur; İslam’ın özüyle ilgileri yoktur. Örneğin cihat kavramını ve tebliğ sorumluluğunu tüm anlamlarıyla reddetmektedir. Spiegel’e verdiği bir mülakatta: “Müslümanlar Avrupalı olmak istiyorlarsa üç şeyden vazgeçmelidirler: Başkalarını dönüştürmek ve Cihat fikrine veda etmek zorundadırlar. Cihat sadece kendinizi test etmenin bir yolu değildir, aynı zamanda İslam’ı yaymak için şiddet kullanmak anlamına da gelir. Vazgeçmek için ihtiyaç duydukları üçüncü şey, İslami hukuk sistemi olan Şeriattir. Şeriat Alman anayasası ile uyumsuzdur.” (URL-2) Kısacası bizim ortaya koymaya çalıştığımız kavram Tibi de anlam bulan Euro- İslam kavramıyla hiçbir şekilde benzeşmemektedir. Tibi din ile kültür arasındaki ayrımı modern çağın ve Avrupa toplumsal hayatın ilkeleri ışığında kendinin koyduğu ölçüler ışığında yapmaktadır. Bu bakış açısı sınır konulamayacak ölçüde geniş ve izafidir. Hâlbuki din sınırlar koyan, emirler veren yeni bir toplum inşa çabasında olan değerler bütünüdür. Kur’an ifadesiyle “Allah’ın hududlarını ("Allah’ın koyduğu hükümler, yasaklar, ölçüler, sınırlar") aşmayın (Bakara 2/229; Tevbe 9/112, Bakara 2/229; Nisâ 4/14; Talâk 65/1) şeklinde tam olarak 14 yerde geçmektedir. Din nihayetinde yalnız ritüeller ile sınırlı, ibadethanelere hapsedilebilecek kutsallar manzumesi olmadığı görülmelidir. Avrupa Müslüman kültürü veya Avrupa İslam yorumu şeklinde ifade ettiğimiz kavram Müslümanların Avrupa sosyokültürel yaşamında karşılaştıkları meselelere kendi kaynakları ekseninde çözümler geliştirmesi olarak değerlendirilmelidir (Mohamad, 2014: 42). Bu durum toplumsal bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Zaruretlardan ve toplumsal farklılıklardan kaynaklı içtihatlar İslam tarihinde sıklıkla karşılaştığımız bir gerçektir. Tabi burada “kaynaklar ekseninde” diye ifade ettiğimiz, gelenek içinde zamana ve kişilere bağlı yorumlar manzumesini kastetmemekteyiz. Kur’an ve Peygamberin yaşamında ortaya koyduğu ilkeleri zamanımızın problemleri çerçevesinden yeniden okunmasıdır.

Avrupa İslam'ının imkânından bahsederken, "ılımlı" veya "bir proje" olarak değerlendirilmesine karşın "Avrupa Müslüman kültürünün" göçmenlerin buldukları toplumların sosyo-kültürel yaşamlarının zorunlu sosyolojik sonucu olarak kendi anlayışlarını geliştirecek olmalarıdır. Bu İslam anlayışının öngörülen yahut "ümit edildiği" gibi tek biçimli bir "ılımlı İslam" algısı olamayacağı kimi zaman Avrupa toplumlarının İslam ve Müslümanlara karşı takındıkları toplumsal ve politik tutumlardan sebeple daha savunmacı, sert ve tepkisel bir İslam anlayışı olarak da ortaya çıkabileceğidir. Nitekim üçüncü nesil olarak isimlendirilen Müslüman göçmenlerde gözlemlenen dini kimlik algısında bu yönlü bir İslam anlayışının yaygınlık kazandığı gözlemlenmektedir (Gökmen, 2018). Müslüman grupların Entegrasyonu dile getirildiğinde sıralanan birinci, ikinci ve üçüncü nesillerde giderek yükselen bir uyumun ve bütünleşmenin olacağı görüşü, üçüncü jenerasyonda beklenenin aksine daha marjinal, sembolik ve tepkisel bir dini kimliğin oluşmakta olduğudur. Buna Işid terör örgütüne Avrupa ülkelerindeki katılımlardaki Müslüman profilini örnek gösterebiliriz. Aynı zamanda 2005 yılında Fransa'da Sarkozy'nin göçmenler hakkında sarf ettiği sözler üzerine banliyölerde sergilenen protestolarda üçüncü nesil göçmenler nezdinde dinin birer sembol ve araç olarak isyanın bir parçası olarak görüldüğü de söylenebilir. Üçüncü neslin, Almanya gibi kimi ülkelerde dördüncü neslin artık varlığını gösterdiği göçmen grupların bu sembolik ve tepkisel tutumlarına karşı, Avrupa sosyo-kültürel yaşamıyla bir etkileşim içinde olduğu gerçeği de gözden uzak tutulamaz. Giyim-kuşam, boş zamanların değerlendirilmesi, cinsel hayat vb. durumlarda kaçınılmaz sorunlar ile karşılaşmakta ve bu problemlere dair inançları ekseninde çözümler üretilmektedir. Bu durum da Avrupalı bir İslam kültürünün ilk hecelemesini meydana getirmektedir (Ramazan, 2005: 272).

2. Avrupa Müslüman Kültürünün İmkânı ve Entegrasyon

Entegrasyon kavramı tanımı ve uygulamaları ile oldukça tartışmalı bir olgudur. Bu manda göçmenlerin en önemli toplumsal problemlerinin başında gelmektedir (Tüzen, 2015: 13). Entegrasyon kavramı sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren bireylerin, grupların ve farklı sosyal yapıların ahenk içinde bir birleriyle uyum sağlama şeklinde tanımlanır (Altuntaş, 2008: 38). Aynı zamanda sosyal sistemi oluşturan parçaların bir bütün oluşturması anlamında da kullanılmaktadır. Unutmamak gerekir ki entegrasyon çoğunlukla, bünyesinde farklı etnik ve dini grupların, farklı kültürel yapıların bulunduğu toplumların birbirleriyle uyum sağlama anlamında kullanılmaktadır (Özmen, 2012: 63). Bu farklı grupların toplum yapısına, işleyişine uyum sağlama, işlevsel bir katkı sunmasıdır (Perşembe, 2005: 46). Birey ve grupların merkezi, çoğunluk toplumuna toplumsal yaşam unsurlarında birlik, bütünlük sağlama. Entegrasyon kavramı kimi zaman tanımlamalarda ki çeşitliliğe göre asimilasyon kavramıyla da ilişkilendirilmekte, kavramın doğru ve sınırlarının ortaya konulmadığı noktada birbirilerinin yerine de kullanıldığı görülmektedir. Bu iki kavram arasından çoğu zaman ince keskin bir çizgi olagelmıştır. Entegrasyonla asimilasyon arasında en temel fark entegrasyonda bir ağırlık noktası etrafında benzeşmek, bağımsız olarak bütünleşmek; asimilasyonda ise aynileşmek, bir toplum tarafından emilerek öz niteliğini bağımsızlığını kaybetmesidir (Kirman, 2016). Görüldüğü gibi iki kavramın da aynı toplumsal problemler üzerinde dile getirilmesi kimi zaman anlamlarının birbirlerine yaklaştırılması veya anlam farklılıklarını ayırmakta güçlük çekilmesine yol açmaktadır. Bu durum kavramların sınırlarının netleştirilememesinden, kimi zaman da farklı siyasi politik saiklerden kaynaklı bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Çok kültürlü toplumlarda bir grubun veya topluluğun kendi toplumsal özelliklerini koruyarak, çoğunluk toplumuna katılması olarak ifade ettiğimiz entegrasyonda unutmamak gerekir ki uyum, bütünleşme tek yönlü bir süreç olarak gerçekleşmesi beklenemez. Göçmen grupların sağlıklı bir şekilde toplumsal yapıya uyum sağlama için çoğunluk toplumunun da diğer gurupları bünyesine kabul etmesi, hükümetlerin hukuki ve siyasi olarak bu bütünleşmeyi kolaylaştıran, teşvik eden, entegrasyonun

önündeki engelleri kaldıran çabayı göstermesi gerekmektedir. Aksi takdirde bütünleşme dediğimiz durum bir “yama” olmaktan öteye gitmeyecek ve toplumsal gerilimler devam edecektir. Entegrasyon bireysel, kültürel ve kurumsal olarak üç boyutu olan bir uyum süreci ifade eder (Perşembe, 2005: 47). Bireyin veya grubun duygusal olarak katılmadığı bu süreç sonuçsuz kalacaktır. Entegrasyon konusunda ortaya konulan çalışmalarda ifade edilen, bütünleşme sürecinde grubun kendi toplumsal dinamiklerini muhafaza ederek bu uyumu sağlayabileceği teorik düzlemde kabul görse de sahada bunun pek başarılamadığı gözlemlenmektedir. Bir grubun merkez olarak kabul edilen bir yapıya entegrasyonu aynı zamanda kısmi kayıplara da yol açmaktadır. Örneğin entegrasyonda en önemli unsur olarak görülen hâkim toplumun dilinin öğrenilmesi, göçmen grupların anadillerini doğru kullanamama, kendilerini rahat ve yeterince ifade edememeleri sonucunu doğurmaktadır. Aynı şekilde bu durum hâkim toplumun da kendi toplumsal işleyişinde bazı bozulmaları beraberinde getirmektedir.

Entegrasyon ile din olgusu arasında önemli bir ilişkinin olduğu ve “Avrupa İslamı” olgusunun anlaşılmasında din olgusunun göz önünde tutulması gerektiği bir gerçektir. Dini hayat, dini kimlik, dini aidiyet entegrasyon önünde önemli mukavemet unsurlarındandır. Din yanında dil, etnik kimlik de bütünleşmeyi güçleştiren yahut “yamalı bohça” biçimine dönüştüren etkenlerdendir. Bireyin kimlik oluşumunda, bir toplumun meydana gelmesinde dil, milli kimlik ve dini inançlar temel taşlardır (Özmen, 2012: 53,54). Din, özellikle de İslam dini yalnız belli ritüellerin yerine getirilmesi yahut sadece birey ve kutsal arasında mahrem, itikadi bir olgu değildir. Din tüm zamanlarda ve her toplumsal düzende belirleyici, kural koyucu ve toplumsal inşacı bir karakter taşımıştır (Arslantürk & Amman, 2013: 150). Din bireylerin ve toplumların dünya algısında, insan ilişkilerinde önemli ölçüde belirleyici bir rol üstlenmiştir (Kirman, 2005: 114). Buna mukabil günümüzde Batı toplumsal hayatında din, eski etkisini yitirmiş ve kamu düzeninden önemli ölçüde çekilmiştir (Esed, 2016: 243). Din bu toplumlarda daha çok vicdani bir olgu, bireysel özel bir alan gerçeği olarak varlığını sürdürmektedir (Perşembe, 2005: 51). Bu bağlamda Batı toplumları ile göçmen Müslümanlar arasında gerilimlerin en çok yaşandığı alan olarak dini aidiyet ve dini referans noktaları gösterilebilir. Nitekim Hollanda, Fransa, Avusturya ve Almanya başta olmak üzere Avrupa toplumlarında aşırı sağ partilerin politik söylemlerinde İslam ve Müslüman karşıtı, yabancı düşmanlığı günden güne yükselmektedir (Köse, 2015: 26). Müslüman göçmenlerin kurumsallaşmalarının genel olarak dini örgütlenmeler etrafında gerçekleşmesi Batı toplumlarının göçmen Müslümanları dini topluluklar biçiminde tanımlamasını da kaçınılmaz kılmaktadır. Göçmen Müslümanları etnik çeşitliliklerine, heterojen yapılarına rağmen “Müslüman toplum” olarak tanımlanması problemlerin de din eksenli değerlendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda Müslüman göçmenlerin Avrupa toplumsal yapısına olan uyum problemlerinin önünde engel olarak din görülmektedir. Yapılan birçok eleştiri din üzerinden yürütülmektedir (Gökmen, 2018). Bu bağlamda Batı toplumlarında özellikle son yirmi otuz yılda İslam ve Müslüman imajının pek pozitif olduğu söylenemez. Bu durum Müslümanların Batı toplumları ile olan uyum ve bütünleşmesinde temel problem alanıdır. Diğer taraftan, din (İslam) Müslüman göçmenlerin Avrupa’da var olabilmelerinin dayanağı olarak önemli bir kimlik unsurudur. Görüldüğü gibi Müslüman göçmenler açısından önem arz eden din olgusu aynı ölçüde Batı toplumları açısından da problemin kaynağı olarak görülmektedir.

Çalışmanın girişinde temas edildiği üzere Avrupa İslam’ından bahsedilirken, ağırlıklı olarak bu kavramın ılımlı bir İslam algısını akla getirdiği ve Avrupa hükümetleri tarafından da destekleneceği ve onaylanacağıdır. Ancak yukarıda temas edilen din merkezli gerilimlerin toplumsal yansımaları göstermektedir ki dini anlayışların tek biçimli bir kültür olmadığı heterojen, çeşitli etnik Müslüman toplum yapısı tek bir kavramla ifade edilmesinin güç olacağını göstermektedir. Bu bağlamda Avrupa toplumsal çeşitliği Avrupa Müslüman kültürü olgusunun, farklı anlayışların gelişmesi zeminini ifade edecektir. Avrupa Müslüman kültürü kimi toplumsal gruplarda daha sert, tepkisel ve dinin

araçsallaştırıldığı bir şekilde kendini gösterirken kimi toplumsal gruplarda da Avrupa sosyal yaşamı içinde karşılaşılan sorunlara inançları çerçevesinde çözüm üreten bir anlayış olarak belirmektedir. Bu manada Avrupa Müslüman kültürü Avrupa sosyokültürel yaşamın neden olduğu güçlükleri aşmak ve Avrupa sosyopolitik söylemlerine karşı bir çıkış olarak açığa çıkmaktadır. Nitekim dini kimlik, Batıda politik bir tavır olarak gündemden güne yükselmekte olan İslam karşıtlığına özellikle üçüncü Nesil olarak isimlendirilen jenerasyonun verdiği tepkinin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Bu neslin din anlayışında din bir yaşam formu olmaktan çok araçsal bir kimlik dayanağı görüntüsünü vermekte; müzik, grafiti, dans ve 2005 yılında Fransa banliyölerinde yaşanan şiddet, geleneksel İslam anlayışına uymamasına rağmen, genç Müslümanların Avrupa'nın sosyopolitik tutumuna kimlikli bir başkaldırı olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Herbert Gans'ın "sembolik etnisite ve dindarlık" olarak ortaya koyduğu anlayış "birey, etnik ve dinsel bir tözcülüğten uzak olmasına karşın kimi zaman bu sembollerini duygulanımlarında kullanmakta araçsallaştırmaktadır" ifadesi bu durumu anlamada yardımcı olmaktadır (Kaya, 2016: 61). İşid terör örgütüne Batı Avrupa ülkelerinden yüksek katılımın "sembolik etnisite ve dindarlık" tanımlamasına önemli bir örneklik teşkil ettiği söylenebilir. Avrupa'dan katılan örgüt mensuplarına bakıldığında uyuşturucu, alkol, suç kayıtları gibi dindar bir profil içermeyen bir geçmişe sahip oldukları görülmekte, bu açıdan bakıldığında dinin bu toplumsal gruplar açısından araçsallaştırıldığı söylenebilir. Batıda yükselen İslamofobi olgusu, İslam karşıtı politikalar, aşırı sağ partilerin göçmen karşıtı tutumları ve yüksek işsizlik oranları Avrupa'da yaşayan genç Müslüman gruplar arasında kimlik bunalımının İslam'ı bir savunma ve saldırı unsuru olarak kullanılması Avrupa sosyokültürel yaşamının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Din ve milli kimlikler, bu tür yapısal problemlerin yaşandığı sosyokültürel ortamlarda önemli bir dayanak noktası olarak görülmektedir. Geleceğinden endişe eden, Avrupa sosyoekonomik imkânlarından istifade edemeyen yeni nesil Müslüman gruplar kendilerini görmeyen yahut yok sayan, değer vermeyen Batı toplumlarına kendilerini tanımlayacak olan dini kimliklere, sembolik düzeyde sarılmakta ve dini araçsallaştırmaktadır (Danış & İrtiş, 2008: 54).

Avrupa'daki Müslüman toplumun dini anlayışının tek boyutlu, din algısının yalnız tepkisel ve araçsal bir anlayıştan oluştuğu da söylenemez. Çeşitli mezhepler ve farklı sosyoekonomik tabakalar dışında, Avrupa siyasi-politik tartışmaları da göçmen Müslümanların din anlayışlarının farklılaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sistematik bir şekilde Avrupa basınında İslam ve Müslümanlar eleştirileri konusu olmakta, Müslüman göçmenler bu eleştirilere cevaben "kültürel İslam" ve "gerçek İslam" ayırımına giderek eleştirilere cevap vermeye çalışmaktadırlar. Tarık Ramazan'ın yaptığı "Avrupalı Müslüman olmak" adlı çalışması da bu açıdan önemlidir. Bu bağlamda genç Müslüman göçmenler ailelerinin ataerkil kültürel dini yaşayış biçimlerine karşı dini kaynaklar ekseninde bir anlayış ortaya koymaya ve böylece eleştirileri bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım Müslüman göçmenlerin giyim-kuşam, kadın erkek ilişkileri gibi alanlarda farklı yaklaşımlara sahip oldukları söylenebilir.

Daha önceden vurgulandığı gibi entegrasyonun istenilen düzeyde gerçekleşmesi toplumun tüm taraflarının karşılıklı tutumlarına bağlıdır. Avrupa toplumu İslam'a alan açmadığı müddetçe, Müslüman göçmenler problemlerin kaynağı olarak görüldüğü sürece sağlıklı bir Avrupa Müslüman toplum yapısı oluşmayacaktır. Diğer taraftan geleceğini Avrupa'nın toplumsal yaşamında gören Müslüman göçmen guruplar açısından ise asgari düzeyde sosyo-ekonomik uyum ve işbirliği zorunlu sosyolojik bir durum arz etmektedir. Avrupa'ya Afganistan'dan, Irak'tan, Suriye'den, Fas'tan ve Cezayir gibi ülkelerden gelen Müslümanların sosyokültürel hayat formlarını ve dini bakış açılarını aynen koruması oldukça güçtür. Farklı coğrafya, farklı dini-kültürel bir dünyada asgari uyum ve değişimin yaşanmaması düşünülemez. Nitekim karşılaşılan toplumsal-kültürel sorunlara karşı İslam hukuku (fikhî) açısından çözüm yolları aranması bu değişimin zorunluluğunu göstermektedir. 2018 yılında Hollanda da yaptığımız saha

görüşmelerinde karşılaştığımız bir örnek, ifade edilen toplumsal önceliklerin İslam anlayışlarında yarattığı etki açısından önemlidir. Görüşmede tartışılan konu gıdalarda kullanılan jelatinlerin İslam açısından helal olup olmaması üzerinedir. Konuşmacılardan biri bölgelerinde bulunan bir “âlimin” domuz jelatini dahi kullanılmış olsa, ürüne ekleninceye kadar geçtiği işlemler ve kullanılan kimyasallar neticesinde niteliğini yitirdiğini ve böylece helal olacağı fetvasını verdiğini dile getirmiştir. Bu fetvanın doğruluğu veya yanlışlığının ötesinde ifade ettiğimiz gibi Avrupalı Müslümanlarının dini meselelerdeki farklılaşmaları ve bunları aşmak için ortaya koydukları çabalar, nihayetinde kendine has dini bir yaşayış ve anlayışın gelişmesine doğru evirildiğini göstermektedir. Bu tartışmanın Müslümanların hâkim toplumsal unsur olarak yaşadığı ülkelerde gündeme gelmesi beklenmez. Domuz jelatininin kullanılması gerek idareciler gerekse üreticiler tarafından zaten kontrol edilmelidir. Kendi inisiyatiflerinin hâkim olmadığı toplumlarda Müslümanlar, o zaman bu duruma bir çıkış yolu bulmalılardır. İşte ifade edilen örnekte de bu çıkış yolu ortaya konulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa’da yaşamakta olan Müslüman toplumunun İslam anlayışının tek boyutlu olmadığı, problemlere bağlı olarak kimi zaman sert, tepkisel ve sembolik kimi zaman toplumsal problemlere bağlı temel kaynaklar ekseninde farklılaşan “Avrupa Müslüman kültürü” şeklinde ifade edebileceğimiz bir yaklaşıma sahiptir.

3. Hollanda’da İslam Eğitimi ve Avrupa Müslüman Kültürü

Eğitim önceden belirlenmiş kurallar vasıtasıyla bireyin davranış kazanmasına, geliştirmesine ve değiştirmesine önemli katkılar sunar (Arslantürk & Amman, 2013: 152). Toplumsal olay ve olgularda, sosyalleşme ve kültürel aktarımda önemli bir rol üstlenir. Bu bağlamda Avrupa Müslüman kültürünün oluşumunda en önemli unsurlardan biri olarak din eğitiminin olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle üçüncün nesil göçmen Müslümanlar arasında yükselmekte olan eğitim seviyesi, entegrasyonun da önemli bir unsurudur. Bu açıdan İslam eğitiminin Hollanda’da izlediği seyir ve geldiği nokta konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. Günümüzde Hollanda ve birçok Avrupa ülkesindeki Müslümanların din eğitimlerinin yerel düzeyde cami eksenli ve orijin ülkeden gelen din görevlileri eliyle yürütüldüğünü söyleyebiliriz. İmamların ve dini bilgiye sahip bireylerin eğitimlerini orijin ülkede almış olması ve göçmen Müslümanların yaşadığı ülkedeki sosyokültürel yaşamdan uzak oluşları, göçmen Müslümanların karşılaştıkları meselelere teorik düzeyde bakışları Avrupa Müslümanların problemlerine çözüm sunamamaktadır. Son birkaç on yıl içinde yaygınlaşmakta olan İslam okulları ve ilahiyat eğitimi veren yüksekokulların varlığı bu anlayışın değişimine ve Avrupa Müslümanların problemlerine daha gerçekçi çözümler üretmek adına önemli bir yol kat etmektedir. Hollanda İslam okullarının kuruluş ve faaliyetlerinde yer alan Raşit Bal bir konuşmasında İslam okulların Müslüman göçmenler için önemi şu cümleler ile ifade etmiştir: “Camiler yeni bir dönemin başladığının işaretleri idiler. Bu camiler adeta bir korunak gibiydiler. Dışarıya kapalıydı. Dışardakileri bir tehlike olarak algılıyordu. Kimsenin uyum sağlamak veyahut kaynaşmak gibi ne bir çabası ne de bir ihtiyacı vardı. Daha sonraları açılan İslam okulları yeni bir dönemin işaret taşları oldular. Yeni bir köprü oldular. Bu yolla sosyal hayata kimliğini koruyarak katkıda bulunma yolu açılmıştı”(URL-3). Bal konuşmasında İslam’ın Hollanda’da kurumsallaşma adına yaptığı ilk çalışmaların da İslam okulları olduğunu dile getirmektedir. Bal’ın bu ifadesi çalışmada, Avrupa İslam yorumu noktasında İslam okullarının önemli rolünün olduğuna yaptığımız tespiti ortaya koymaktadır.

Hollanda 16. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını elde ettiği yıllarda yayınladığı bağımsızlık bildirgesinde Hollanda’da yaşayan her inancın her mezhep ve ideolojinin fikirleri doğrultusunda faaliyet gösterebileceğini duyurmuştu (Genç, 2012: 362). Bu bildiriden sonra Hollanda’da yaşayan her inanç grubu kendi okullarını ve ibadethanelerini açmaya başlamış, zamanla Hollanda’da faaliyet gösteren inanç

grupları, Katolikler, Protestanlar, Hümanistler olarak üç temel “sütün” olarak kendi okullarını, hastanelerini, siyasi partilerini ve sendikalarını kısaca farklı sütunlar şeklinde komple bir yapı meydana getirmişlerdir. Hollanda’da genel ve özel olmak üzere iki türlü din eğitimi verilmektedir. Genel eğitim daha çok muhtelif din ve inançlar ile ilgili olarak sadece tanıtıcı olmak üzere her talep edilene verilmesi zorunlu olan eğitim biçimidir. Özel din eğitimi ise tahmin edileceği üzere belirli bir inanç ve dinin teorik eğitimi dışında uygulama yönünü de içeren bir eğitim biçimidir (Karagül, 2014: 3). Hollanda’da eğitim kurumları devlete bağlı okullar ve idaresi velilere bağlı vakıflarca kurulan ama devlet desteği altında faaliyet yürüten okullar olmak üzere iki tip okulların sistemi mevcuttur. Bahsedilen bu vakıflarca idare edilen okullar Hollanda eğitim sisteminin %75’ini oluşturmaktadır (Genç, 2012: 362). Hollanda halkı bu hakkı elde edebilmek için 111 yıl süren “okul savaşları” adı verilen mücadeleler vermiştir (Karagül, 2014: 4). Bu mücadele yılları 1806-1917 yılları arasında verilmiş ve 1917’de varılan anlaşma neticesinde 1920 yılında çıkarılan kanunla Hollanda devleti her iki okul sistemine de (devlet okulları ve dini felsefi temelli okullar) yüzde yüz devlet finans desteği vermeyi kabul etmiştir.

Hollanda’da devlet okullarında 1985 yılından itibaren haftada üç, yılda 120 saat olmak üzere zorunlu mezhepler üstü bir anlayışta ilgili kilise veya cemaatin belirlediği öğretmen tarafından din öğretimi verilmektedir. Devlet okullarında olsun özel dini okullarda olsun devlet din derslerinin içeriğine, programlarına ve okutulan kitaplara müdahale etmemektedir (Genç, 2012: 363). Buda özellikle Avrupa İslam anlayışının “bir proje” olduğu görüşünün aksine bir serbestlik kazandırdığı söylenebilir.

1975 yılında Hollanda’da 50.000 olan Müslüman nüfus, 1995’te 628.000, 2004’te 946.000 günümüzde ise 1 milyona ulaşmıştır (URL-4). Müslüman nüfusundaki artış yalnız Hollanda için geçerli bir durum olmayıp birçok Kuzey Avrupa ülkesinde görülen bir artış oranıdır. Hızlı bir Müslüman nüfusun artışına rağmen bu ülkelerdeki İslam okullarında eğitim gören Müslüman öğrenci sayısı halen oldukça düşük seviyededir. Hollanda’da Müslümanların 1980’lerde bu okullara gitme oranı %1 iken 1995’te %13’ çıkmış 2004’te %15 seviyesine yükselmiştir (Genç, 2012: 364). Hollanda’daki Müslümanların büyük bir çoğunluğu halen din eğitimini cami veya kuran kurslarında almaya devam etmektedirler. Bu kurumlarda verilen eğitimler ise bilindiği üzere metot ve programların içerikleri düşünüldüğünde Hollanda sosyal hayatı açısından yeterli bir eğitim sağlamamaktadır. Cami ve Kuran kurslarında verilen din eğitimi geleneksel ve temel dini ritüeller düzeyini aşamamakta, hâlbuki Hollanda sosyo-kültürel ortamı Müslümanlar açısından daha sistemli bir din eğitiminin ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle cami derneklerinde din görevlileri diyanet işleri başkanlığının kontrolünde Sünni-Hanifi anlayış eksenli din eğitimi vermekte, bu eğitim içeriği ise Türkiye’deki resmi din eğitiminin perspektifini korumaktadır. Diğer Müslüman gruplar ise çoğunlukla ülkelerinden getirdikleri resmi görevleri olmayan din “âlimleri” vasıtasıyla bu eğitimleri vermektedir. Bu durum Hollanda toplumu ile Müslümanlar arasında sık sık gerilimler yaratan yorum ve görüşlerle basında yer almaktadır (Gökmen, 2018).

Yukarıda belirttiğimiz geleneksel din eğitiminin aksine Hollanda’daki İslam okullarının din derslerinin içeriğine ve amaçlarına baktığımızda şunları görmekteyiz:

- Temel İslam Bilgileri,
- Önemli gün ve geceler ile ilgili bilgiler,
- Kendi kendilerine düşünen insanlar olabilme,
- Kendi kimliklerini koruyarak verilen bilgileri yaşadıkları toplumda uygulayabilmek,
- Teori ve pratik arasındaki bağlantıyı kurmak,
- Başka din ve inanç grubundakilere saygı göstermek (Genç, 2012: 369).

Sistemik ve pedagojik temelli eğitim-öğretim yapan okullarda verilen dini eğitim Avrupa sosyo-kültürel yaşantısında karşılaşılan problemlerin çözümü açısından daha yeterli bir imkânı sunacağı düşüncesindeyiz. Gerek Hollanda toplumu gerekse basın ve politikacılar tarafından tazyik altında olan

İslam ve Müslümanların bu tartışmalara, dini kimliklerinin gereği tutarlı ve dinlerinin kaynaklarını en doğru şekilde özümsemiş tutumlar sergilemeleri ancak nitelikli bir eğitimin sonucunda mümkündür. Maalesef Hollanda'da İslam okulları genelde ilk ve orta eğitim seviyesinde eğitim veren kurumlardır. Yüksekokul düzeyinde İslam ilahiyatı eğitimi veren kurumlar oldukça yetersizdir. Hollanda'da Din Eğitimi iki farklı sistem çerçevesinde işlemektedir: ikili (Dublex-ordo) eğitim veren ilahiyat eğitimleri, 1876'dan beri Hollanda'da devlet üniversiteleri bünyesinde tarafsız (nötr) eğitim veren ilahiyat fakülteleridir. Diğer bir ilahiyat eğitim sistemi ise tekli eğitim (simpleks-ordo) şeklinde Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri biçiminde normatif bir biçimde eğitim veren fakültelerdir (Arslantürk, 2014: 8). İkili eğitim sisteminden eğitim yapan çok eski bir geçmişe sahip olan Leiden Üniversitesi, bir diğer üniversite ise Amsterdam Vu üniversitesidir. Bunlar dışında yüksekokul düzeyinde İslam ilahiyat eğitimi yapan iki kurum daha vardır ki bunlar: Amsterdam'da Protestan ilahiyat yüksekokulu "in Holland" içindeki İslam eğitimi ve bir diğeri 2013 yılından itibaren yüksekokul seviyesinde eğitimi kabul edilen Rotterdam İslam Üniversitesi'dir. Görüldüğü gibi İslam ilahiyatı alanında Hollanda'da yeterli sayıda üniversite ve yüksekokul bulunmamakta ve yeterli ölçüde uzman insan kaynağı yetiştirilememektedir. Nitekim birçok İslam okulları pedagojik eğitim almış Hollandacayı bilen İslam dini öğretmeni bulmakta zorlanmaktadır.

4. Yöntem

Çalışma nitel araştırma deseni çerçevesinde yürütülmüş olup bu çerçevede yarı yapılandırılmış sorular ışığında derinlemesine mülakat yapılmıştır. Toplanan veriler betimleme tekniği kullanarak analiz edilmiştir ve tümevarımsal yöntem ışığında temalar ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırma süresince İslam Okulunda ve din eğitiminin gerçekleştirildiği cami derneklerinde dolaylı gözlemler yapılmıştır. Bu çalışmanın belli bir sosyal çevrede ve zamanda yürütülmüş olması araştırmanın sınırlılıklarından biridir. Bu anlamda yapılacak diğer çalışmaların sonuçları yapılacak genellemelere ışık tutacaktır. Diğer taraftan Avrupa Müslüman Kültürünün oluşumunda din eğitiminin rolünün ele alınmış olması çalışmasının diğer bir sınırlılığı olarak görülebilir.

5. Çalışma Gurubu

Çalışma yedisi erkek dördü kadın olmak üzere toplam 11 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların üçü bekar sekizi evli bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeylerine baktığımızda, üçü lise mezunu, biri meslek okulu mezunu, dördü yüksekokul mezunu ve üç katılımcı da lisans mezunudur. Katılımcıların kimlikleri rumuzlar kullanarak gizlenmiştir.

6. Veri Toplama Aracı

Veriler 2018 yılı temmuz ayında Hollanda'nın Arnhem şehrindeki İbn-i Sina İslam Okulunda yapılan görüşmeler neticesinde toplanmıştır. On bir katılımcı ile yarı yapılandırılmış sorular eşliğinde, derinlemesine mülakat tekniği çerçevesinde veriler elde edilmiştir. Görüşmeler okul yöneticisi, öğretmen grubu ve veliler olmak üzere üç kategoride gerçekleştirilmiştir. Görüşme formu ise dört kategoride alt sorularla birlikte toplam 10 sorudan oluşmaktadır. Yirmi dakika süren görüşmeler kayıt cihazı vasıtasıyla kaydedilmiş ve sonrasında yapılan çözümlemeler kodlara, kodların da kategorilere dönüştürülmesi ile temalar ortaya konulmuştur.

7. Bulgular ve Değerlendirme

Hollanda genelinde bulunan 53 İslam okulundan Simon (Orta ve Doğu Hollanda Temel İslam Eğitim-öğretim Vakfı) Eğitim Vakfı bünyesinde bulunan 10 okuldan biri olan İbn-i Sina İslam Okulu Arnhem şehrinde eğitim-öğretim vermektedir. İbn-i Sina İslam okulunun bir vakfın bünyesindeki on okuldan biri

olması elde edilen verilerin geçerliliğini artıran bir durumdur. Selim Öztürk (Görüşme, Temmuz 2018) Okul kuruluş ve faaliyet ilkelerini şöyle ifade etmektedir: “İslami temele dayanan, İslami normlarını, değerlerini ve kültürünü korurken, entegrasyona odaklanan Hollandalı bir okul. Bu okulda Çocuklar başarılı bir şekilde eğitimi takip etmekle beraber, Hollanda toplumunda iyi işlev görmek için eğitilir. İbn-i Sina İlkokulu eğitim-öğretimi Hollanda eğitim sistemi çerçevesinde İslami bir temelde sunmaktadır. Dil, özellikle tarih, dünya oryantasyonu ve din gibi diğer konular tartışılır. Hollanda toplumuna açık bir zihinle bakma ve değerlendirmeler yapılır. Okul kendi İslami normlarını, değerlerini ve kültürünü korurken bütünlüğe odaklanır.”

Eğitim İlkeleri:

1. Öğrencilerimizin iman ibadet ilişkisi içinde Temel İslami bir eğitim almasını hedefliyoruz.
2. Her çocuk, toplumdaki yerini alabilecek ve kendi sorumluluğunu (normları ve değerleri) bilecek şekilde şekillendirilebilmelidir.
3. Çocukla bireysel olanaklarının gelişimini en üst düzeye çıkarmak için zaman, mekân ve kaynak bulunmalıdır.
4. Öğrenme ve formlar için en uygun koşulları oluşturmak için okulumuzun eğitiminde düzen ve disiplin için çaba gösteririz.
5. Biz onların Hollandalı topluma katılma tam vatandaşlar olarak kendilerine uygun ders izleyebileceği şekilde ortaöğretime öğrencilerimizi hazırlamak istiyoruz” şeklinde sıralanmıştır.

Yaptığımız görüşmelerde elde ettiğimiz en temel bakış açısı, ailelerin geleneksel İslami bakışlarına karşın İslam okulunun eğitiminin İslam’ın temel kaynakları çerçevesinde eğitim vermeyi hedeflemesidir. Okulda namaz vakitlerinde ve diğer dini törenlerde çocukların faaliyetleri, dini kimliğin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Okulda din eğitimi dersleri dışındaki derslerde eğitim-öğretim faaliyetini yürüten kadronun yarısına yakınının Hollandalı veya Gayrimüslim olması hem öğrenciler açısından hem de öğretmenler açısından hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün gelişmesi açısından bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. İslam okulları son dönemde elde ettikleri başarılarla göçmen Müslümanların eğitime olan ilgisizlikleri noktasında ki eleştirileri bir nebze hafifletmektedir. Nitekim göçmen ve İslam karşıtı çerçevesinde yapılan eleştirilere baktığımızda ilk göze çarpan konunun göçmenlerin, özelden Müslümanların eğitimsiz oldukları veya eğitime yeterince önem vermedikleri olmuştur. İslam okulları temel ilkökul dersleri dışında müfredatlarını kendileri belirlemekte, bu durum Hollanda’da Müslüman kültürünün oluşumuna katkı sağlamaktadır. Müfredat oluşturulurken Avrupa’da yaşayan Müslümanların ihtiyaçları ve temel meselelerinin dikkate alındığını okul yöneticisi Selim Bey şöyle ifade etmiştir. “Burada kitaplarımızı bizler kendimiz seçiyor veya telif ediyoruz. Tabi genel bir kontrolden de geçiyor. Bu kontrol yalnız şiddet ve hoşgörü kavramlarının ihlal edilip edilmemesi veya devletin güvenliği konularını içermektedir.” Bu okulların veliler tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilmiş olması, çocuklarının okul dışı zamanlarda da dini eğitimlerinin sürdürüldüğü, dini eğitime önem verildiği çıkarımını güçlendirmektedir. Aileler çocuklarının bu okullar sayesinde Hollanda sosyokültürü içinde kaybolmalarının engelleneceğine inandıklarını dile getirmişlerdir. Velilerden Şeyma isimli biri bu noktada şunları ifade etmiştir: “Çocuklarımız bu okullarda sadece İslam dini eğitimi almamakta aynı zamanda İslam ahlakı ve kültürü ile de yetişmektedir. Hollanda da her şey özgürlük adına yapılmaktadır. Bizde çocuklarımızın iyi bir çevre içinde okumasını arzu etmekteyiz.” (Şeyma, Görüşme, Temmuz 2018) Veliler Hollanda’da İslam kültürü ile yaşamının zorluklarından bahsederken Avrupa’da yükselmekte olan İslam ve Müslüman karşıtlığının kendilerini kaygılandırdıklarından bahsetmiş ve bu anlamda Müslümanların kendilerini her platformda doğru ifade etmelerinin yollarını aramaları gerektiğini vurgulamışlardır. İslam okullarının bu anlamda, çocuklarına hem iyi bir Hollanda dil eğitimi vereceğini

hem de İslam dinini doğru kaynaklardan öğretme suretiyle önemli bir fonksiyon icra edeceğini dile getirmişlerdir. Yöneticiler ve öğretmenler İslam okullarının Avrupa toplumlarında yaşanan İslam karşıtlığına karşı hoşgörü, birlikte yaşama kültürünü aşılama ve başarılı bireyler yetiştirme noktasında önemli bir çaba harcadıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerden Musa isimli kişi “bizler birçok Hollandalı düşünürü kamuoyu yapıcısını okullarımıza çağırmak suretiyle Müslümanlar ve İslam hakkındaki ön yargılarını kırmak için seminerler, tanıtımlar yapmaktayız.” (Musa, Görüşme, Temmuz, 2018) Bu iki yönlü eğitim hedefi üçüncü nesil Müslüman göçmen toplumunda Avrupa Müslüman kültürünün gelişmesine imkân tanyacak, yaşadıkları toplumsal sorunlara karşı içeriden birer çözüm yolu üretecektir. Görüşme yaptığımız velilerden Ahmet isimli bir kişi İslam okullarının faaliyetlerine dair şunları ifade etmiştir: “ Yerli toplum bizi hep eğitimsizlik ve cahillikle suçluyor. Bizler çocuklarımızı okullara gönderiyoruz hâlbuki. Çocuklar gerek dili iyi bilmekten gerekse ailelerin çocuklarının çabucak iş güç sahibi olması isteklerinden çocuklar başarılı olamıyor. Ancak İslam okullarında hem yöneticiler öğrenci başarısını yükseltmek istekleri hem de veliler ile etkin diyalogları neticesinde çocukların başarısını sağlıyorlar.” (Ahmet, Görüşme, Temmuz 2018) Katılımcımızın da ifade ettiği gibi bu okullar devlet destekli okullar oldukları için öğrenci sayısı ve başarısı okulun eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmesi açısından önemli faktörlerdir. Diğer taraftan yöneticilerle yaptığımız görüşmelerde okul yöneticilerinin İslam okullarını kar amaçlı birer ticari faaliyet olarak görmediklerini ifade etmişlerdir. Yöneticilerden Selim Bey bu anlamda şunları ifade etmiştir. “Bizim buradaki Müslüman topluma karşı bir sorumluluğumuz var. Bizler hem toplumumuzu hem de dinimizi temsil ediyoruz. Burada muhatap olduğumuz eleştirileri ancak eğitim yolu ile giderebiliriz.” (Selim, Görüşme, Temmuz 2018) Sözleri ile İslam okullarının vizyonunu ortaya koymaktadır. Okulda yaptığımız gözlemlerden Kur’an mealleri ve diğer dini eğitim materyallerin Hollandaca olduklarını gördük. Bu aynı zamanda bu okullarda mezun olan öğrencilerin ileride dini kimliklerini temsil noktasında yerel halk karşısında daha donanımlı olacaklarını göstermektedir. Avrupa Müslüman Kültürü olgusu kendisini dini mimaride de göstermektedir. Klasik dini mimari genel özelliklerini korusa da bu coğrafyanın sosyokültürel ve sosyopolitik şartları Müslümanların dini mimaride de kısmi değişikliklere gitmesine yol açmıştır. Örneğin kubbesiz veya minaresiz camiler, geniş pencere sistemleri daha sade iç mekân bunlardan bazılarıdır. Avrupa’daki çalışma hayatı ibadetlerin vakitleri üzerinde de bazı düzenleme ihtiyacı doğurmuştur. Bunlardan biri, Cuma namazı vaktinin bölgede mevcut bir fabrikada yoğun Müslüman işçilerin çalışıyor olmasından namaz vaktinin vardiya değişimine göre düzenlenmesi ki bu süre bir saatten fazla bir zamandır çalışma şartlarına göre bir düzenleme olarak önemli bir durumdur. Bu durumların zorunluluklardan kaynaklanıyor olması Avrupa Müslüman kültürünün oluşumuna bir helallik getirmemektedir.

Sonuç

Bu çalışmayla, Avrupa’daki Müslüman göçmenlerin Avrupa sosyokültürel ortamı etkileşimiyle ve karşılaştıkları problemlerden hareketle bir İslam yorum biçimi geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. “Avrupa İslam’ı” kavramı yerine “Avrupalı Müslüman kültürü” ifadesinin kullanılmasının konuyu ifade etmekte daha sağlıklı olacağı kanaatine varılmıştır. Avrupalı Müslüman kültürü bir yönüyle daha savunmacı, tepkisel, bir kimlik bileşeni ve sembolik, araçsallaşmış bir yaklaşım diğer yönüyle Avrupa’nın sosyal hayatının bir parçası olan Müslümanların aşmak zorunda oldukları meselelere İslam kaynakları doğrultusunda çözüm üretme dinamikleri ışığında gelişen, bir ihtiyaç doğrultusunda ilerleyen bir kültürdür. Avrupa’da yaşayan Müslümanlar gerek etnik gerekse de kültürel manada homojen bir yapı arz etmediği gibi Avrupa Müslüman kültürü de tek bir bakış açısına sahip değildir. Avrupa’da yaşamakta olan Müslüman gruplar, toplumsal değerler ve eylemleri açısından her an değişim içerisindedirler; düşüncelerin, inançların da değişim ve dönüşümden paylarını alacakları kaçınılmaz bir gerçektir.

Hollanda özelinde İslam anlayışları da değişim ve dönüşümden etkilenmekte ve çeşitlenmektedir. Avrupa'daki Müslüman göçmenlerin toplumsal öncelikleri, Müslümanların ağırlıkta olduğu İslam yaşam kültürünün hâkim olduğu toplumlar ile karşılaştırıldığında sosyokültürel öncelikleri farklılaşmaktadır. Farklılaşan öncelikler yeni dini kültür formları geliştirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Avrupa Müslüman kültürü bu farklılaşmalar neticesinde gelişmektedir.

Hollanda'da ki "İslam okulları" Müslüman toplumun dini anlayışının zenginleşmesine önemli bir katkı sunmakta ve de sunmaya devam edecektir. Bu okullar Müslüman göçmenlerin asimilasyonuna karşı bir kültür oluşturmakta hem de entegrasyonlarına katkı vermektedir. İslam okulları etrafında dini toplumsal faaliyetler gerçekleşmekte bu da yeni bir Müslüman kültürünün ilk izlerini taşımaktadır.

Kaynakça | References

- Alsayyad N.- Castells M. *Müslüman Avrupa Ya Da Avro-İslam*. çev. Z. Savan İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Altuntaş İ. *Dış-Göç ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Arslan K. "Göç'ün 50. Yılında Hollanda'da Din ve İlahiyat Eğitimi". *Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayınları Cilt 53*, (2014), 55-64
- Arslantürk Z. – Amman T. *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 20220
- Asad. T. *Sekülerliğin Biçimleri Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*. çev. F. B. Aydar İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Bal R. "İslam'ın Hollanda'da Kurumsallaşması ve Yeni Müslüman Kimliği". Erişim, Kasım 2018
<http://euturkhaber.com/islamin-hollandada-kurumsallasmasi-ve-yeni-musulman-kimligi>
- Canatan K. *Göçmenlerin Kimlik Arayışları*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990.
- Canatan K *Avrupa'da İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.
- Canatan K. "Avrupa Toplumlarında Çokkültürlülük Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2/6, (2009), 81-97
- Danış D. - İrtiş V. *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Genç M. F. "Hollanda Okullarında Müslüman Çocukların Din Eğitimi ve İslam Okulları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 38, (2012), 361-377
- Kaya A. "Euro-Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, (2015), 44-79
- Kaya, A. *İslâm, Göç ve Entegrasyon Güvenlikleştirme Çağı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Kirman, M. A. *Din ve Sekülerleşme Üniversite Gençliği üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Adana: Karahan Kitabevi, 2005
- Kirman, M. A. "İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?", *Jurnal of Islamic Research* Cilt 21/1, (2010), 21-39
- Kirman, M. A. *Din Sosyolojisi Sözlüğü* Asimilasyon maddesi, Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Kirman, M. A. & Erkan, E. "İslamofobi Üzerine Söyleşi". *İlahiyat Akademi Dergisi* Cilt 6, (2018), 197-202
- Mohammad, M. A. *European İslam And Reform: A Comparative Study Of The Theologies Of Yusuf Al-Qaradawi And Tariq Ramadan*. 2014, <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/5082/1/HajiMohamad15PhD>.
- Özmen N. *Çokkültürlü Toplumda Sosyal Entegrasyon ve Din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Perşembe, E. *Almanya'da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Ramazan, T. *Avrupalı Müslüman Olmak*. çev. A. Meral İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Subaşı N. (?), "Geçmiş Bir Kimlik Tartışması: Euro İslam". (Kasım 2018).
<http://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/52-gecmis-bir-kimlik-tartismasi-euro-islam>

Tibi, B. Spiegel. (Kasım 2018). <http://www.spiegel.de/international/spiegel/interview-with-german-islam-expert-bassam-tibi-europeans-have-stopped-defending-their-values-a-440340.html>.

Tibi, B. Spiegel. (Kasım 2018). <http://www.spiegel.de/international/spiegel/interview-with-german-islam-expert-bassam-tibi-europeans-have-stopped-defending-their-values-a-440340.html>.

Tüzen, Z. (2015). *Integration of Muslim in Europe: The Failure of Multiculturalism in Great Britain and Germany and The Quest for a New Paradigma*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Web Siteleri

URL- 1 <https://www.thecairoreview.com/midan/the-islam-of-bassam-tibi/>, Erişim, Kasım

URL-2 <https://www.thecairoreview.com/midan/the-islam-of-bassam-tibi/> Erişim, Kasım 2018

URL-3 <http://euturkhaber.com/islamin-hollandada-kurumsallasmasi-ve-yeni-musulman-kimligi/>
Erişim, Kasım 2018

URL-4 (www.nos.nl) Erişim, Kasım 2018